

УДК 37.018.1:173:165.742.

Людмила ГОНЧАР

*кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник лабораторії виховання в сім'ї та закладах
інтернатного типу Інституту проблем виховання НАПН України, м. Київ,
Україна*

e-mail: ludmilagonchar1@gmail.com

ДІАГНОСТИКА СТАНУ СФОРМОВАНOSTI ПРОЯВУ ГУМАННИХ ВЗАЄМИН ДО БАТЬКІВ З БОКУ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Стаття присвячена висвітленню результатів констатувального експерименту, спрямованого на з'ясування стану сформованості прояву гуманних взаємин до батьків за діагностикою дітей молодшого шкільного віку. Для визначення рівнів сформованості прояву гуманних взаємин до батьків з боку молодших школярів використано низку взаємодоповнюючих діагностичних методів: опитування (авторська анкета, методика І. Дерманової «Заверши історію», метод проективного малюнка «Моя сім'я», опитувальник для виявлення стану батьківсько-дитячих взаємин у сім'ї, тест «Діагностика емоційних взаємин у сім'ї, методика «Програшна лотерея» та ін. Одержані за результатами констатувального етапу експерименту дані дали змогу виявити рівні сформованості прояву гуманних взаємин до батьків (за діагностикою молодших школярів): високий, середній, низький.

Ключові слова: *молодші школярі, батьки, гуманні взаємини, констатувальний експеримент.*

Істотні зміни в ідеології українського суспільства ставлять перед загальною середньою освітою і сім'єю якісно нові вимоги до виховання підростаючого покоління. На думку авторів Національної доповіді про стан і перспективи розвитку освіти в Україні (Національна академія педагогічних наук України, 2016 р.), «...стрижневим вектором системи цінностей передусім є цінності дитиноцентрованої освіти. Окрім гуманізації відносин і середовища, це передбачає якнайповніше і точніше врахування природних основ дитячого розвитку – індивідуальних, фізичних, психічних, пізнавальних особливостей і можливостей дітей, соціальних умов їх життя. Гуманістичні цінності сприятимуть зміцненню духовного зв'язку різних поколінь, збереженню історичної пам'яті, консолідації суспільства навколо захисту інтересів дитинства» [1, 56].

Утілення в життя гуманістичних цінностей, які проголошують утвердження прав людини, людської гідності й громадянської відповідальності нерозривно пов'язано із формуванням гуманних батьківсько-дитячих взаємин.

Проблема формування сімейних цінностей, у тому числі гуманних взаємин між дорослими і дітьми в сім'ї, були наскрізними у роботах Т. Алексеєнко, І. Беха, О. Докукіної, В. Киричок, О. Кононко, Т. Кравченко, В. Постового, Р. Серьожникової, О. Сухомлинської, О. Хромової та ін. Дана проблема аспектно висвітлена і в дисертаційних роботах І. Корягіної (динаміка розвитку гуманних взаємин дітей і дорослих у виховному процесі), І. Тадеєвої (виховання в учнів молодших класів гуманних якостей в процесі вивчення предметів гуманітарного циклу), Ю. Сидоренко (формування гармонійних взаємин батьків і підлітків у неповній сім'ї).

Мета статті полягає у визначенні на основі аналізу результатів констатувального етапу експерименту рівнів сформованості прояву гуманних взаємин до батьків з боку дітей молодшого шкільного віку.

Визначаючи рівні сформованості прояву гуманних взаємин до батьків з боку дітей молодшого шкільного віку, враховували психо-фізіологічні особливості дітей цього віку. Зокрема, зважали на те, що важливою особливістю розвитку дитини в цьому віці є зміна соціальної позиції дитини в силу того, що дитина приступає до систематичного навчання, стає членом шкільного і класного колективу. Це призводить до зміни системи її взаємин з іншими людьми, розширює і поглиблює їх. Дитина молодшого шкільного віку має більше можливостей для формування моральних якостей ніж, скажімо, підліток, оскільки для молодшого школяра характерними є підвищена емоційність, довірливість, схильність до наслідування, сугестивність, податливість, наявність значного авторитету дорослих (батьків і вчителів), що у сукупності створює сприятливі передумови для формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин. Однак, брали до уваги й те, що характеру молодших школярів притаманна імпульсивність та швидка зміна настрою, а діям – спонтанність та нестійкість.

В основу дослідно-експериментальної роботи з молодшими школярами покладалися визначені нами компоненти (когнітивний, емоційно-ціннісний, діяльнісний) прояву гуманних взаємин до батьків з боку дітей, їх критерії та показники.

Для з'ясування рівня сформованості прояву гуманних батьківсько-дитячих взаємин до батьків з боку молодших школярів за критерієм «знання та уявлення про гуманні взаємини» в процесі педагогічної діагностики в початкових класах використовували комплекс взаємопов'язаних методів дослідження: опитування, модифікований варіант методики Н. Шагай «Допоможи Петрикові», методику І. Дерманової «Заверши історію» та ін.

З метою виявити рівень сформованості знань молодших школярів про такі гуманні якості, як доброта, чуйність, турботливість, милосердя; уявлень про поняття «гуманний» і «гуманність» проводили опитування учнів 1–4-х класів.

Аналіз відповідей дітей засвідчив, що невелика група дітей 1–2-х класів (5,7%) і трохи більша група дітей 3–4-х класів (6,2%) продемонструвала досить повне розуміння того, яка людина є гуманною (через усвідомлення конкретних понять «доброта», «чуйність», «милосердя», «турботливість» тощо). На думку дітей цієї групи, доброю є людина, яка «любить інших людей» («підкується про інших», «уважна до навколишніх»); чуйна людина – це «добра і вихована людина», «яка добре ставиться до інших»; турботлива людина – це та, яка «турбується про людей і тварин», «добра душею». Слід зазначити, що, характеризуючи моральні якості, які в сукупності визначають поняття «гуманність», молодші школярі 1-2-х класів найперше співвідносили їх із собою, своїми вчинками. Типовими відповідями дітей цього віку були: доброта – це «коли я піклуюся про маму, тата, братика», «коли я даю гратися своїй сестрі своїми іграшками»; чуйність – це «коли я прислухаюся до прохань мами й тата». Діти більш старшої вікової групи (учні 3–4-х класів) показали розуміння того, що добра людина – це «не лише доброзичлива і привітна до інших, але й та, що ненавидить зло», «людина, яка робить всім добро і

співчуває бідним і хворим»; «бажає зробити добро, в першу чергу, оточуючим людям, а потім подумає про себе»; турботлива людина – «яка піклується про інших, допомагає їм, якщо треба, ніколи не залишить у біді»; співчутлива людина – «не лише говорить ніжні слова, але й допомагає на ділі».

У цілому вірні, проте неповні відповіді на поставлені вище запитання надали 60,3% молодших школярів 1–2-х класів (64,7% школярів 3–4-х класів відповідно). Приміром, молодші школярі 1-2-класів цієї групи вважають, що добра людина – це «гарна і вихована», «не засмучує маму і вчительку»; чуйна людина - «добра, гарна», «добра душею, ввічлива»; турботлива - «та, що турбується про гарне навчання». Діти цієї групи також пов'язували гуманні якості з певними вчинками, хоча в основному оцінювали не власні вчинки, а дії батьків: «У мене добра мама. Вона ніколи на мене не кричить»; «мама не дозволила мені гратися в комп'ютерну гру, а тато дозволив, бо він добрий і чуйний».

Суперечливі, неправильні відповіді (або повну їх відсутність) продемонстрували 24,0% дітей 1–2-х класів та 19,1% – 3–4-х класів. Приміром, діти цієї групи стверджували, що добра людина – це «людина весела і всіх смішить»; турботлива людина – «турбує дорослих», «гарна»; не змогли дати ніякої відповіді – 12,3 % дітей.

Сформованість знань молодших школярів про моральні норми і правила поведінки, що характеризують гуманні взаємини, перевірялася за допомогою модифікованого варіанту методики Н. Шагай «Допоможи Петрикові». Процедурна робота полягала у тому, що вчитель розповідав (зачитував) дітям оповідання «Як Петрик забажав стати добрим», а потім пропонував допомогти Петрикові віднайти мудрі поради цариці Гуманності, тобто вибрати зі списку запропонованих правильні, на думку дітей, відповіді на запитання.

Дослідження виявило, що знання учнів 3–4-х класів стосовно моральних норм і правил поведінки, що в цілому характеризують гуманні взаємини в родині, знаходяться на більш високому рівні у порівнянні із знаннями молодших школярів 1–2-х класів. Так, 18,2% дітей 3–4-х класів (відповідно

16,8% молодших школярів 1–2-х класів) засвідчили наявність повних, усвідомлених знань щодо таких моральних норм, як: «доброзичливість» («бажати всім добра і робити тільки хороші вчинки»); «щедрість» («бути щедрим на добрі справи, любити дарувати подарунки»); «турбота» (допомагати всім, хто цього потребує»); «повага» (слухатися батьків, старших та охоче їм допомагати); «чуйність» («бути уважним і турботливим до інших»). Відповіді дітей цієї групи відзначались альтруїстичною налаштованістю допомагати близьким людям та всім, хто потребує допомоги, тому цю групу молодших школярів було віднесено до високого рівня усвідомлення знань про гуманні взаємини.

Середній рівень знань про гуманні взаємини виявили 55,7% молодших школярів (53,8 % учнів 1–2-х класів і 57,6 % учнів 3–4-х класів). Їхній вибір засвідчив в цілому правильне розуміння моральних норм і правил поведінки, що виражають гуманні взаємини в родині, проте з егоїстичною спрямованістю. Діти цієї групи обрали такі позиції: «робити добрі вчинки лише тим людям, які роблять щось хороше тобі», «виконувати доручення батьків за їхнім проханням», ділитися своїми іграшками, речами з тими дітьми, які також діляться з тобою» тощо.

До низького рівня усвідомлення знань моральних норм і правил поведінки, що визначають гуманні взаємини між батьками і дітьми, віднесено невірні, неусвідомлені відповіді молодших школярів, такі як: «Чуйна людина – це людина байдужа», «бути доброзичливим означає – не жити за законами «добра» тощо. Таких дітей виявилось: 29,4 % молодших школярів 1–2-х класів; 24,2 % молодших школярів 3–4-х класів.

Для з'ясування рівня сформованості прояву гуманних батьківсько-дитячих взаємин до батьків з боку молодших школярів за критерієм «емоційно-ціннісне ставлення» в процесі педагогічної діагностики в початкових класах застосовували комплекс взаємопов'язаних методів: методику О. Листік «Оціни власні емоції», метод проєктивного малюнка «Моя сім'я», методику «Опитувальники і шкали для виявлення внутрішньосімейних взаємин вашої

дитини» (А. Баркан), тест «Діагностика емоційних взаємин в сім'ї» (А. Лідере, І. Анісимов).

Зокрема, з метою з'ясування умінь та потреб молодших школярів відчувати переживання батьків, готовність виявляти емпатійність у взаєминах з ними використовувались методи опитування та тестування. На цьому етапі спочатку визначалась міра прихильності молодших школярів до батьків, інших членів сім'ї, а вже потім – характер емоційного ставлення до них. З цією метою застосовувалась методика «Опитувальники і шкали для виявлення внутрішньосімейних взаємин вашої дитини» (за А. Баркан).

Процедурна робота за цією методикою полягала в тому, що дітям пропонувалось відповісти на наведені вчителем запитання шкали прихильності. Молодшим школярам пропонувалось обрати відповіді на поставлене запитання: «Якби я був чарівником, я ... (варіанти відповідей були наведені). Після відповідей дітей на всі 10 запитань підраховувалась загальна кількість вибірок стосовно кожного члена сім'ї, причому одна вибірка прирівнювалась до одного бала. Бралось до уваги, що той із сім'ї, який набрав найбільшу кількість балів, був тією людиною, до якої дитина відчуває найбільшу прихильність; натомість, член сім'ї, який набрав найменшу кількість балів або не набрав жодного бала, вважався джерелом дискомфорту дитини в сім'ї.

Завдяки аналізу одержаних результатів з'ясувалось, що молодші школярі відчувають найбільшу прихильність до мами, до того ж результати вибірки відповідей хлопців і дівчат майже не відрізнялись. Так, відповіді 79,7% дітей 1–2-х класів і 68,2% – 3-4-х класів засвідчили, що вони: ніколи би не розлучались з мамою; ходили би по п'ятах невидимкою за мамою; бажали б завжди у своїх снах бачити маму; ділились би з мамою своїм чаклунством; дарували б мамі незвичайний подарунок; створювали казкову машину; будували б найкрасивіший палац; брали на безлюдний острів маму; випікали для мами смачний пиріг; придбали б для мами найкрасивіше вбрання (останні два пункти були уподобанням здебільшого дівчат). Тато посів друге місце за шкалою прихильності – він фігурував у відповідях 34,1% і 1–2-х класів і 37,4% дітей 3–

4-х класів), третє – бабуся (дідусь) – 23,8% дітей 1–2-х класів і 20,2% дітей 3–4-х класів відповідно. Отримані дані засвідчили, що сестра (брат) зайняли останнє місце за шкалою прихильності, що пояснюється, на наш погляд, наявністю ревнощів і суперництва до сиблінгів.

З метою виявлення рівня сформованості прояву гуманних взаємин до батьків з боку дітей молодшого шкільного віку за критерієм «вміння виявляти гуманні взаємини в реальному житті», використовували метод розв’язання проблемних ситуацій, які вводили молодших школярів в уявну сімейну ситуацію. Для прикладу, наведемо одну з ситуацій, які застосовувались у роботі з молодшими школярами:

Прийшовши після школи додому, Андрій побачив, що у його кімнаті немовби пронісся вихор – його речі, іграшки, книги – розкидані по підлозі. Це постарався його 6-річний брат, який вирішив у відсутність старшого прибрати у його кімнаті. Обурений хлопець зірвався на крик. Зопалу, він навіть схватив молодшого брата і надавав йому ляпасів.

Після ознайомлення з ситуацією дітям ставились такі запитання: Чи правильно діяв Андрій у цій ситуації? Чиї моральні права він порушив? Як би ви вчинили на його місці? Чи були порушені права Андрія?

Також давалося завдання завершити цю ситуацію таким чином, щоб Андрій змінив свою поведінку.

Під час обговорення ситуації 56,8 % молодших школярів висловили переконаність у тому, що Андрій вчинив неправильно. На те, що він порушив моральне право на повагу гідності брата, вказало 21,7% молодших школярів; 15,9 % молодших школярів відзначили, що молодший брат порушив право Андрія на особисту недоторканість; 5,6 % дітей не змогли нічого відповісти.

Щодо продовження ситуації зі зміною поведінки Андрія, були запропоновані такі варіанти: Андрій повинен розпитати брата, чому він зробив розгاردіаш у його кімнаті, доки його не було – 14,5 % молодших школярів; Андрій повинен вибачитися за свою поведінку – 17,2 % молодших школярів. Частина учнів зрозуміли, що Андрій вчинив погано, але не могли пояснити, чому саме, і як

виправити ситуацію (24,0 % молодших школярів). Водночас близько половини дітей (44,3 %) не побачили в поведінці Андрія нічого поганого, аргументуючи тим, що йому «треба було покарати брата за розкидані речі».

Учням також пропонувалося надати свій варіант поведінки (розповісти, як би вони вчинили в подібній ситуації). Одержані відповіді розподілилися таким чином: «не звернув би увагу» (18,7 % молодших школярів), «спитав би, хто це зробив» (11,6 % молодших школярів), «пожалілася б мамі/татові» (40,8 % молодших школярів), «розповів би бабусі/дідусю» (28,9 % молодших школярів).

Результати діагностики засвідчили, що не всі учні володіють правилами гуманної міжособистісної взаємодії, часто надають перевагу не стільки прояву власної активності, а, здебільшого, зверненню до суджень авторитетних дорослих.

З огляду на результати констатувального етапу експерименту, відповідно до визначених критеріїв і показників були окреслені такі типологічні групи молодших школярів.

Типологічну групу *високого рівня* (12,9% респондентів) склали молодші школярі, які характеризувалися: наявністю повних усвідомлених знань про гуманні якості, основні моральні норми і правила поведінки, що визначають гуманні взаємини батьків і дітей; усвідомленням необхідності виконувати певні обов'язки стосовно батьків; вмінням розпізнавати власні емоційні стани та прояви, здатністю усвідомлювати емоції своїх батьків; наявністю потреби відчувати переживання батьків, у разі необхідності їм співчувати й співпереживати; стійким позитивним ставленням до норм міжособистісної взаємодії в сім'ї, готовністю їх виконувати задля батьків; постійним дотриманням правил міжособистісної взаємодії як показника гуманної поведінки; наявністю гуманного типу взаємодії стосовно батьків.

Належність до типологічної групи *середнього рівня* сформованості прояву гуманних взаємин до батьків передбачала: наявність не досить повних і не досить усвідомлених знань молодших школярів про гуманні якості, основні

моральні норми і правила поведінки в сім'ї, що визначають гуманні взаємини між батьками і дітьми; достатнє усвідомлення потреби відчувати переживання батьків, разом з тим ситуативну здатність їм емпатійно співчувати й співпереживати; загалом позитивне ставлення до норм міжособистісної взаємодії в сім'ї, проте несистематичну готовність їх виконувати задля батьків; ситуативне дотримання правил міжособистісної взаємодії; прояв конкурентного типу взаємодії стосовно батьків. До цієї групи було віднесено 56,6 % дітей молодшого шкільного віку.

Типологічну групу *низького рівня* сформованості прояву гуманних взаємин до батьків (30,5 % респондентів) склали діти молодшого шкільного віку, яким властиві неповні та неусвідомлені знання про гуманні якості й гуманні взаємини та відповідні правила поведінки в родині або ж повна їх відсутність; неусвідомлення потреби відчувати переживання батьків, емпатійно їм співчувати й співпереживати; неготовність виконувати норми міжособистісної взаємодії заради батьків; недотримання правил міжособистісної взаємодії; прояв егоїстичного типу взаємодії стосовно батьків.

Отже, результати констатації засвідчили, що найбільша кількість молодших школярів за всіма класами належить до середнього рівня сформованості прояву гуманних взаємин до батьків. Водночас зафіксована тенденція деякого зниження наповнюваності цього рівня від 1-го до 4-го класу і збільшення наповнюваності високого рівня.

Це потребує розробки й запровадження педагогічних умов, орієнтованих на подолання виявлених недоліків.

Список використаних джерел

1. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / Нац. акад. пед. наук України ; [редкол.: В. Г. Кремень (голова), В. І. Луговий (заст. голови), А. М. Гуржій (заст. голови), О. Я. Савченко (заст. голови)] ; за заг. ред. В. Г. Кременя. – Київ : Педагогічна думка, 2016. –448 с.

2. Листик Е. М. Методика изучения способности детей 5-7-летнего возраста к распознаванию эмоциональных состояний // Психолог в детском саду. – 2003. – № 4. – С. 3–19.
3. Смирнова Е. О. Межличностные отношения дошкольников : диагностика, проблемы, коррекция / Е. О. Смирнова, В. М. Холмогорова. – М. : ВЛАДОС, 2005. – 158 с.
4. Шагай Н. М. Педагогічні умови морального виховання учнів початкових класів у позашкільних навчальних закладах: дис. ... канд.пед.наук: 13.00.07 /Шагай Надія Михайлівна. – Рівне, 2007. – 238 с.

References

1. Natsionalna dopovid pro stan i perspektyvy rozvytku osvity v Ukraini (2016). [National report on the situation and development prospects education in Ukraine] / National Academy of Pedagogical Sciences \ V. H. Kremen, V. I. Luhovyi, A. M. Hurzhii, O. Ya. Savchenko – Kyiv: Pedahohichna dumka, 448. [in Ukrainian].
2. Lystyk E. M. (2003). Metodyka izuchenya sposobnosti detei 5-7-letneho vozrasta k raspoznavanyiu emotzionalnyx sostoianyi [The methodology for the study of children 5-7 years of age to the recognition of emotional state]. The psychologist in kindergarten: № 4, 3–19. [in Russian].
3. Smyrnova E. O. (2005). Mezhllychnostnyie otnoshenyia doshkolnykov : dyahnostyka, problemyi, korrektsyia [Interpersonal relations of preschool children : diagnosis, problems, correction]. Moscow: Vlados, 158. [in Russian].
4. Shahai N. M. (2007). Pedahohichni umovy moralnoho vykhovannia uchniv pochatkovykh klasiv u pozashkilnykh navchalnykh zakladakh: dys. ..kand.ped.nauk. 13.00.07. [Pedagogical conditions of moral education of junior pupils in the extra-curriculum educational establishments]. Scientific research for the degree of the Candidate of Pedagogical Science. Rivne [in Ukrainian].

Гончар Л. В. Диагностика состояния сформированности проявления гуманных взаимоотношений к родителям со стороны детей младшего школьного возраста

Статья посвящена освещению результатов констатирующего эксперимента, направленного на выяснение состояния сформированности проявления гуманных взаимоотношений к родителям за диагностикой детей младшего школьного возраста. Для определения уровней сформированности проявления гуманных взаимоотношений к родителям со стороны младших школьников использован ряд взаимодополняющих диагностических методов: опроса (авторская анкета методика И. Дермановой «Заверши историю», метод проективного рисунка «Моя семья», опросник для выявления состояния родительно-детских взаимоотношений в семье, тест «Диагностика эмоциональных отношений в семье, методика «Проигрышная лотерея» и др. Полученные по результатам констатирующего этапа эксперимента данные позволили выявить уровни сформированности проявления гуманных взаимоотношений к родителям (за диагностикой младших школьников): высокий, средний, низкий.

Ключевые слова: *младшие школьники, родители, гуманные взаимоотношения, констатирующий эксперимент.*

Gonchar L.V. Diagnostics of the state of formation of the manifestations of humane relationships with parents from children of primary school age

The article is devoted to the coverage of the results of the ascertaining experiment aimed at elucidating the state of formation of humane relations with parents for the diagnostics of children of primary school age. To determine the level of formation of humane relations to parents from younger schoolchildren, a number of mutually complementary diagnostic methods were used: a survey (author's questionnaire I.Dermanova's "Complete the story," a method of the projective drawing "My family", a questionnaire for revealing the state of parent-child relationships in the family, The test "Diagnostics of emotional relations in the family, the technique" Losing lottery ", etc. According to established criteria and indicators were determined typological groups of primary school children, each of which corresponded to a particular level of manifestation of humane relationships to parents. Typological high-level group made up children of primary school age who were characterized by: the presence of full conscious knowledge of humane quality basic moral norms and rules of conduct defining humane relationship between parents and children; the ability to understand the emotions of their parents; presence needs to feel the experience of parents, if necessary they sympathize and empathize; continuous compliance with the rules of interpersonal interaction as an indicator of humane behavior; availability humane type of interaction regarding parents. To typological groups average level belonged younger students whose knowledge of humane relationships, basic moral norms and rules of behavior in the family were not quite complete; for them available generally positive attitude to the rules of interpersonal interaction in the family, but not systematically perform their willingness for parents; situational compliance with the rules of interpersonal interaction; the manifestation of competitive type of interaction regarding parents. Typological group forming lower level of manifestation humane relationships to parents were children of primary school age who are unconscious and inherent incomplete knowledge of humane relations and related rules of behavior in the family; misrecognition needs to feel the experience of parents empathyno they sympathize and empathize; non-compliance interpersonal interaction; display of selfish type of interaction regarding parents.

At the same time fixed a tendency to a decrease in population density of the filling level from 1st to 4th class and increasing population density high.

Key words: *primary school children, parents, humane relationships, ascertaining experiment.*

Стаття надійшла до редколегії 12.05.2017

Інформація про автора

Прізвище, ім'я, по батькові (повністю)	Гончар Людмила Вікторівна
Основне місце роботи (без аббревіатур)	Інститут проблем виховання Національної Академії педагогічних наук України
Посада (обов'язково зазначити кафедру)	Провідний науковий співробітник лабораторії виховання в сім'ї та інтернатних закладів
Науковий ступінь	Кандидат педагогічних наук
Вчене звання	Старший науковий співробітник
Електронна адреса	ludmilagonchar1@gmail.com
Телефон (обов'язково)	066 840 10 61
Повна адреса, на яку необхідно надсилати збірник наукових праць (із зазначенням поштового індексу) або номер відділення «Нової пошти».	Нова пошта відділення №5 м.Вишневе Кієво- Святошинського р-ну Київської обл.